

správného odstínění v slovním tónu. Tam, kde se věci nedají vyjádřit mluvou matematiky, je nutná jazyková sugesce. Mezi vyjádřením skutečností materiálního světa a tlumočením skutečností lidského ducha existuje koneckonců stejný kontrast jako mezi tím, co dělá dělník frézař, a činností mistra houslaře: oba pracují s přesností na milimetr; jenže frézař užívá nástrojů přesné mechaniky a houslař se řídí především citlivostí sluchu a prstů. Nepřineslo by žádný užitek, ani kdyby se frézař spokojoval empirismem houslaře, ani kdyby se houslař snažil napodobit frézaře. Může snad někdo popřít, že existuje jistý cit pro slova, jako existuje citlivá ruka?

III. Historik a čas

Řekli jsme „věda o lidech“. Je to ještě příliš neurčité. Nutno dodat: „o lidech v čase“. Historik se nezamýšlí jen nad „lidskými rysy“ své problematiky. Ovzduší, v němž jeho myšlení volně dýchá, je kategorie trvání.

Jistěže si těžko představíme vědu – ať už jde o kteroukoli –, která by vůbec nemusela přihlížet k času. Ale pro mnohé z nich, jež ho podle dohodnutého klíče tříští do uměle stejnorodých zlomků, neznamená o mnoho víc než určitou míru. Čas, s kterým pracuje historie, konkrétní živá realita, poutaná ireversibilitou svého uplývání, je naopak přímo plasmatem obklopujícím jevy, jakýmsi místem, v němž se dají pochopit. Počet vteřin, roků nebo století, který nějaká radioaktivní látka potřebuje k tomu, aby se změnila v jiné látky, je pro atomistiku základním údajem. Ale brát v úvahu, že k té nebo oné přeměně došlo před tisíci roky, včera nebo dnes nebo že k ní má dojít zítra, by patrně zajímalo geologa, protože geologie je svým způsobem disciplínou historickou, zatímco fyzika nechává dokonale chladným. Žádný historik se zato nespokojí s pouhým zjištěním, že Caesarovi trvalo osm let, než dobyl Galii, nebo že muselo uply-

nout patnáct roků, než se z ortodoxního erfurtského novice vyklubal wittenberský reformátor Luther. Ještě mnohem důležitější pro něho bude vymezit dobytí Galie přesné chronologické místo uprostřed osudových proměn evropských společností; ani v nejmenším nebude popírat, co v duševní krizi bratra Martina mohlo být věčného, ale bude přesvědčen, že o ní podává jen neúplnou zprávu, dokud přesně nestanoví její okamžik na křivce osudů jejího hrdiny a zároveň i civilizace, v jejímž klimatu se odehrála.

Tento skutečný čas je už svou povahou určitým kontinuem. Je i neustálou změnou. Z antiteze těchto dvou znaků vyplývají velké otazníky historického bádání. Především obtíž uvádějící v pochybnost sám smysl našich prací. Předpokládejme dvě na sebe navazující období, vyčleněná z nepřetržitého toku věků. Do jaké míry bude třeba pokládat znalost staršího za nezbytnou nebo zbytečnou pro pochopení období novějšího, jestliže pouto, které mezi nimi proud trvání vytvořil, je silnější – nebo slabší – než to, čím se od sebe liší a co se zrodilo právě z něho.

IV. Modla počátků

Nikdy není na škodu začít od mea culpa. Vysvětlování bližších událostí vzdálenějšími, přirozeně milé lidem, kteří si minulost zvolili za hlavní téma svého vědeckého bádání, ovládlo časem naše studia až hypnoticky. Ve své nejcharakterističtější podobě má toto kmenové božstvo historiků i své jméno: je jím „posedlost počátky“. Ve vývoji historického myšlení měla také své období mimořádné obliby.

Renan, myslím, jednoho dne napsal (cituji z paměti, bojím se tedy, že i nepřesně): „U všech lidských věcí jsou především počátky hodny studia.“ A už před ním Sainte-Beuve: „Zvědavě číhám na počátky věcí a všečteně je zaznamenávám.“ Představa opravdu patří k jejich době. Slovo počátky také. *Počátkům křesťanství* odpovídaly o něco později *Počátky současné*

MARE BLOCH: OBRAVA HISTORIE aub
HISTORIE A VĚHA BĚHEVLO,
Praha 1967.

Francie. A to nepočítáme epigony. Slovo samo však zaráží, protože není jednoznačné.

Jestliže znamená prostě jen „začátek“, bude téměř jasné. Nutno však podotknout, že pro většinu historických skutečností sám pojem tohoto výchozího bodu zůstává neobyčejně vágní. Bezpochyby by stačilo věc definovat. Naneštěstí až příliš snadno zapomínáme takovou definici podat.

Což budeme-li pod slovem počátky naopak rozumět příčiny? Těžkosti se pak zredukují na problémy trvale (a u věd humanitních patrně víc než kde jinde) již svou povahou od kauzálního zkoumání neoddělitelné.

Mezi oběma významy dochází však velmi často ke kontaminaci tím nebezpečnější, že si ji obvykle dost neuvědomujeme. V běžném slovníku počátky znamenají začátek, který něco vysvětluje. Ba ještě hůř: který stačí k vysvětlení. V tom tkví dvojsmysl a nebezpečí, o nichž jsme se zmínili.

*

Stálo by za to – a patřilo by k velmi zajímavým námětům – prozkoumat tuto embryogenickou posedlost, tak nápadnou ve všem, čím si lámou hlavu vykladači posvátných textů. „Nechápu, proč to na vás tolik působí,“ přiznával Barrès knězi, který ztratil víru. „Co společného mají s mou senzibilitou pře hrstky vědců kolem několika hebrejských slov? Stačí přece ovzduší chrámů.“ A Maurras: „Co je mi po evangeliích čtyř neznámých židů?“ („Neznámých“ tu, myslím, znamená plebejců, protože se zdá těžké nepřiznat alespoň určitou literární proslulost Matoušovi, Markovi, Lukášovi a Janovi.) „Jsou to pěkné kopy a tropí si z nás bláznů. Pascal a Bossuet by to jistě byli řekli jinak.“ Je bezesporu možné představit si náboženskou zkušenost, jež by se v ničem neopírala o historii. Ryzímu deistovi postačí vnitřní osvětlení k tomu, aby věřil v Boha. Nikoli v Boha křesťanského.

Neboť křesťanství je, jak už jsme připomněli, přímo svou podstatou náboženstvím historickým. Rozumějte tím: jehož základní dogmata jsou opřena o události. Přečtěte si jen *Věřím v Boha*: „Věřím v Ježíše Krista..., jenž... pod Pontským Pilátem ukřižován byl... a třetího dne vstal z mrtvých.“ Počátky víry jsou v něm i jejími základy.

Toto zaujetí počátky, jež v jisté formě náboženské kritiky mohlo mít smysl, jakousi patrně nevyhnutelnou nákazou zasáhlo i některé další oblasti bádání, v nichž jeho oprávněnost byla už mnohem spornější. V nich pak také historie, zaměřená na zkoumání zrodu jevů, přešla do služeb jejich hodnocení. Jaký jiný cíl si kladl Taine při svém pečlivém průzkumu „počátků“ soudobé Francie, ne-li odhalení chybné politiky založené podle jeho mínění na mylných filosofických představách? Minulosti – ať šlo o germánské vpády nebo dobytí Anglie Normany – se tak energicky užívalo k vysvětlování přítomna jen s úmyslem lépe současnost ospravedlnit nebo odsoudit. Takže v nejednom případě démon počátků byl možná jen jednou z podob druhého ďábelského nepřítele skutečné historie, kterým je mánie soudit.

*

Vraťme se však k otázkám studia křesťanství. Něco jiného je, když se neklidné, kolísající svědomí snaží objevit návod, který by mu pomohl definovat jeho postoj ke katolickému náboženství v podobě, jakou mu vtiskuje každodenní praxe našich kostelů; něco jiného, když před vysvětlením soudobého katolicismu jakožto předmětu pozorování stojí historik. Znalost počátků moderních náboženských jevů, i když samozřejmě k správnému pochopení nezbytná, k jejich skutečnému vysvětlení nestačí. Abychom si problém zjednodušili, odpusťme si i otázku, do jaké míry víra pod nezměněným jménem zůstala skutečně ve své podstatě čímsi neměnným. I když se nám některá

tradice jeví v obdivuhodně nedotčené podobě, nevyhne se povinnosti najít důvody této setrvačnosti. Lidské důvody, rozumí se; hypotéza působení Prozřetelnosti by se vymykala vědeckému zkoumání. Krátce, otázkou už není vědět, zda Ježíš byl ukřižován a vstal potom z mrtvých. Jde nyní o pochopení jiného faktu: jak je možné, že tolik lidí kolem nás věří v Ukřižování a Zmrtvýchvstání. Věrnost určité víře je totiž naprosto zřejmě jen jedním z rysů povšechného života skupiny, v níž se projevuje. Je jakýmsi uzlovým bodem, v němž se proplétá a do kterého se sbíhá řada aspektů společenské struktury nebo mentality. Slovem, vyvolává celý problém lidského klimatu. Dub roste ze žaludu. Stane se však dubem a zůstane jím pouze tehdy, setkali se ve svém prostředí s příznivými podmínkami. A ty již nepatří do embryologie.

*

Citovali jsme zde historii náboženství jen jako příklad. Ať se však ti, kdo hledají počátky, studijně zabývají kteroukoli lidskou činností, hrozí jim, že se dopustí téže chyby: určitá filiace jim splyne s vysvětlením.

Touto iluzí trpěli již staří etymologové: představovali si, že je vše rázem jasné, když proti současnému smyslu slova postaví jeho nejstarší známý smysl. Když třeba prokázali, že slovo „bureau“ původně označovalo druh látky nebo „timbre“ buben. Jako by nejtěžším problémem nebylo vědět, jak a proč k posunutí došlo. A zejména, jako by kterákoli slovo, právě tak jako má svou minulost, nemělo i svou roli určenou v jazyce současným stavem slovníku, který sám zase podléhá společenským podmínkám chvíle. „Bureaux“ v souvislosti s ministerskými byry znamenají byrokracii. Když u poštovního okénka žádám slovem „timbres“ známky, užití termínu v tomto smyslu znamená, že před jeho ustálením muselo spolu se zvolna vytvářenou organizací poštovní služby dojít k tech-

nické změně, jež rozhodujícím způsobem ovlivnila lidské myšlenkové styky, když v minulosti ještě nepříliš vzdálené vtiskování pečeti nahradila vylepováním drobné rytinky. Výrazu mohu klidně použít proto, že různé významy starého slova, specializované podle řemesel, jsou dnes jeden druhému tak vzdálené, že nehrozí žádné nebezpečí záměny mezi známkou, kterou nalepím na obálku, a například „timbrem“, jehož čistotu mi u svého zboží bude vychvalovat obchodník s hudebními nástroji.

Mluvíme o „počátcích feudálního řádu“. Kde je hledat? Někteří na to odpověděli: „v Římě“. Jiní: „v staré Germánii“. Proč k takovému klamání dochází, je zřejmé. Tu i tam vskutku existovaly určité zvyklosti – klientela, válečné cechy, úloha dědičné pozemkové držby jako odměny za prokázané služby –, v kterých pak pozdější evropské generace současníků takzvaných feudálních časů pokračovaly. Ostatně v citelně pozměněné podobě. A hlavně: na obou stranách se používalo určitých slov – *beneficium* u Římanů, „fief“ u Germánů –, jichž tyto generace budou používat i nadále, přestože jim zvolna a mimovolně dají téměř zcela nový obsah. Neboť třebaže to historiky tak mrzí, lidé nemají ve zvyku měnit slovník po každé, když mění mravy. Tato slovníková zjištění jsou jistě nesmírně zajímavá. Ale uvěří někdo, že by vyčerpávala celý problém příčin? Evropský feudalismus nebyl ve svých charakteristických institucích žádnou archaickou tkání přežitků. Zrodil se v jisté fázi naší minulosti z celého jejího společenského ovzduší.

Prof. Seignobos kdesi řekl: „Myslím, že revoluční představy XVIII. století... jsou odvozeny z anglických představ století XVII.“ Chtěl tím říci, že francouzští osvícenští publicisté pod přímým nebo nepřímým vlivem některých anglických spisů z předcházejícího století přejali jejich politické zásady? Pak mu budeme moci dát za pravdu. Aspoň za předpokladu, že naši filosofové sami nevlili do cizích kadlubů skutečně nic originálního, neobohatili jejich rozumo-

vou podstatu ani nepřinesli žádný nový citový odstín. I když si však — nikoli bez notné dávky svévole — historii tohoto myšlenkového hnutí takto zredukuje-me na pouhou výpůjčku, nebude ještě ani zdaleka úplně objasněna. Nebot zůstane nadále otázkou, proč k tomuto sdílení představ došlo právě v oné době: proč ne dříve nebo později? Nákaza předpokládá dvě věci: generace mikrobů a v okamžiku, kdy nemoc zabírá, existenci určitého „terénu“.

Slovem, žádný historický jev nikdy nevysvětlíme úplně, nevěnujeme-li se i studiu jeho doby. Platí to pro všechny etapy vývoje. Pro tu, kterou právě žijeme, jako pro ostatní. Arabské přísloví to vyjádřilo už před námi: „Lidé se podobají více své době než svým otcům.“ Studium minulosti na tuto orientální moudrost zapomnělo, a proto občas upadlo v nevážnost.

V. O mezích časového a nečasového

Protože minulost nevysvětluje přítomnost v celém jejím rozsahu, máme z toho vyvodit, že nám při vysvětlování přítomna není k ničemu? Je zvláštní, že se taková otázka dnes může vyskytnout.

Až do velmi nedávné doby se totiž zdálo, že je téměř jednomyslně zodpovězena už předem. „Kdo se bude chtít omezit na přítomno, na to, co je časové, neporozumí své době,“ vepsal v minulém století Michelet do čela své krásné knihy *Lid*, nabité palčivou problematikou současnosti. A už Leibniz počítal mezi očekávaná dobrodiní historie „počátky věci přítomných, odhalené z věcí minulých; nebot,“ dodával, „určitou skutečnost pochopíme vždy nejlépe z jejich příčin“.

Avšak od dob Leibnizových, od Micheleta došlo k čemusi významnému: řada revolucí v technice nadmíru zvětšila psychologický rozestup mezi generacemi. Člověk věku elektřiny nebo letadel se právem cítí hodně daleko od svých předků. Bez váhání a nepřilíš moudře z toho vyvozuje, že už jimi není determino-

ván. Přičtete k tomu máni modernismu, vrozenou každé inženýrské mentalitě. Chci-li uvést do chodu nebo spravit dynamo, potřebuji se prokousat představami starého Volty o galvanismu? Určitou, nepochybně kulhavou analogií, již však živelně podléhá nejedna inteligence podmaněná strojem, dochází pak k tomu, že se lidé domnívají, že i pochopení současných velkých lidských problémů a pokusy o jejich řešení se bez rozboru toho, co předcházelo, klidně obejdou. Historici si to sice příliš neuvědomují, ale sami tomuto ovzduší modernismu propadají také: jak by potom neměli pocit, že i v jejich oboru se hranice oddělující historicky nedávné od dávného posunuje pohybem stejně konstantním? Je pro dnešního národohospodáře systém pevné měny a zlatého standardu, který ještě včera uváděly všechny učebnice politické ekonomie přímo jako normu současnosti, ještě přítomnem, nebo historií už hodně páchnoucí plesnivinou? — Za těmito paralogismy však snadno objevíme trs méně vratkých představ, jejichž jednoduchost — aspoň zdánlivá — některé duchy obelstila.

*

Člověk žije v domnění, že z širokého proudu uplývajícího času může vyčlenit některou nevelkou fázi. Zvolí si tedy úsek, jehož začátek je od nás poměrně nepřilíš daleko a jehož konec se přímo kryje s naším dneškem. Nic se v něm na pohled nijak hlouběji neliší od světa, v němž se cítíme doma: ani nejvýraznější rysy jeho společenských nebo politických poměrů, ani jeho materiální výrobní vybavení, ani povšechné zbarvení civilizace. Působí na nás zkrátka dojmem látky s vysokým koeficientem „současnosti“. Proto nám k své cti či haně nesplývá s ostatní minulostí. „O událostech od roku 1830 se už nedá mluvit jako o historii,“ říkával nám jeden z našich středoškolských profesorů, v době mé časné mladosti již velmi starý, „to už patří do politiky.“ Dnes by se už neřeklo „od roku

1830“ – jeho „tři slavné dny“ také zestárly – ani „to už patří do politiky“. Spíš uctivě: „to je záležitost sociologie“; nebo méně uctivě: „věc žurnalistu“. Mnozí by však bez rozmyšlení opakovali: od roku 1914 nebo od roku 1940 se už nedá mluvit o historii. A nevadilo by jim ani, že by se na pohnutkách tohoto ostrakismu patrně příliš neshodli.

Někteří soudí, že události nám nejbližší se už pro tuto blízkost nedají studovat s náležitě chladnou hlavou, a jde jim pak jen o jediné: ušetřit panenskou Kleio před příliš žhavými dotyky. To bylo, myslím, mínění mého starého učitele. Určitě se jím projevuje malá důvěra v naše sebeovládání. A opomíjí se i fakt, že jakmile do hry vstoupí citové rezonance, hranice mezi časovým a nečasovým se ani zdaleka nutně nepodřizuje matematické míře nějakého časového intervalu. Můj dobrosrdečný ředitel na languedockém lyceu, kde jsem si jako profesor odbýval svůj první křest ohněm, nebyl od pravdy daleko, když mě svým hromovým hlasem kapitána výuky upozorňoval: „Devatenácté století u nás není moc nebezpečné. Zato jakmile se dotknete náboženských válek, buďte velmi opatrný.“ Tomu, kdo zasedne k psacímu stolu a nemá sílu ubránit svůj mozek před viry přítomna, se opravdu může velmi lehce stát, že jeho toxiny nechá proniknout třeba i do komentáře k Iliadě nebo Rámájaně.

Jiní vědci právem usuzují, že v lidské přítomnosti není naprosto nic, co by znemožňovalo její vědecké poznávání. Vyhrazují však její studium disciplínám zcela jiným, než je obor zaměřený na minulost. Analyzují například současné národní hospodářství a rádi by je pochopili na podkladě některých pozorování časově omezených na několik desetiletí. Stručně řečeno, jejich doba je pro ně od předcházejících oddělena kontrasty příliš příkrými, než aby si své vysvětlení nenesla jen sama v sobě. Tak se k věci staví instinktivně i řada těch, kdo jen přihlížejí. Historie vzdálenějších období je pro ně lákavá jen jako neškodný duševní přepych. Na jedné straně hrstka sběratelů starožit-

ností, zaujatých vybalováním mumifikovaných mrtvol bohů a nacházejících v něm hrůzostrašné potěšení; na druhé straně sociologové, ekonomové, publicisté: jediní průzkumníci v oblasti života...

VI. Minulost k pochopení přítomna,

Podíváme-li se na věc lépe, zjistíme, že vysada automatické srozumitelnosti, přiznávaná takto přítomnu, se opírá o řadu podivných postulátů.

Předpokládá za prvé, že v lidských životních podmínkách došlo v rozmezí jedné nebo dvou generací k změně nejen velmi rychlé, ale i úplné: vědeckým a průmyslovým revolucím se tak patrně nevyhnula žádná starší instituce, žádný tradiční způsob jednání. Nepočítá se tu se setrvačností vlastní tolika společenským výtvorům.

*

Člověk si neustále sestavuje nějaké mechanismy, jež z něho potom dělají svého víceméně dobrovolného zajatce. Kterého pozorovatele projíždějícího severofrancouzským venkovem nebila do očí nezvyklá kresba tamních polí? Změny ve vlastnictví během věků prvotní schéma sice poněkud oslabily, ale i tak pohled na nadměru úzké, protáhlé proužky země, drobní ornou půdu na neuvěřitelný počet dílů, dodnes bere agronomovi dech. Mrhání silami, k jakému podobné uspořádání vede, nesnáze, jež rolníkům působí, by sotva kdo chtěl popírat. Jak si to vysvětlit? Vinen je Občanský zákoník a jeho nevyhnutelné důsledky, odpověděli někteří publicisté hned se vším hotoví. Jen změňte naše dědické zákony, dodávali; rázem tím odstraníte všechno zlo. Kdyby měli lépe prostudovanu historii, kdyby také byli lépe poučeni o mentalitě venkovanů, utvářené staletími empirismu, byli by viděli, že lék není tak jednoduchý. Nosná konstrukce tohoto jevu sahá svými počátky do časů